

A Martinovics páholy és a Világ

Ismerve a század eleji polgári radikális erőknél azt a koncentrátumát, amelyet a Martinovics páholy jelentett, sajtótörténetileg nem jelentéktelen a páholy és a radikalizmus leghathatósabb lapjának kapcsolatát — a jegyzőkönyvek alapján — tisztázni.

A *Világ* politikai-társadalmi programjára döntően hatottak a szabadkőművesség 1909. január 9-i rendkívüli nagygyűlésén elfogadott határozatok. Ezeknek előkészítésében és a nagygyűlési események irányításában meghatározó jellegű volt a Martinovics páholy tagságának magatartása.

Még 1907 végére nyúlt vissza a radikális szociológusok elképzeléseivel rokonszenvező páholyok közös megbeszéléseinek gyakorlata. Ez 1908-ra már közös akciókat is eredményezett. Az 1909-es rendkívüli nagygyűlést is a budapesti Prométheusz, Petőfi és Martinovics, valamint a két legerősebb vidéki páholy: a győri Philantrópia és a nagyváradai László király kezdeményezte, elégedetlenek lévén a Nagypáholy vezetőinek a választójog és az antiklerikalizmus kérdésében elfoglalt álláspontjával.

A végőráit élő koalíció a megígért általános választójogot igyekezett kicserélni plurálisra. Ennek tervezete 1908 nyarára vált ismertté. Ekkor a szabadkőművességen belüli progresszívek igyekeztek a régebbi nagygyűlési határozatnak érvényt szerezni, annak, hogy minden szabadkőművesnek kötelessége az általános, egyenlő és titkos választójog propagálása. Ugyanekkor azonban a konzervatív szellemű szabadkőművesek a választójog nyilvánosságának és pluralitásának elfogadása mellett agitáltak.

A Martinovics páholy vezette kis radikális tábor tevékenységével próbálta ellensúlyozni a Nagypáholy *Intelem és program* c. körlevelében foglaltakat és Bókay Árpád helyettes nagymesternek a Szövetségstanács 1908. október 6-i ülésén mondott beszédét. Mindkettő igyekezett visszafogni a szabadkőművesség progresszív része által kezdeményezett választójogi agitáció lendületét. A polgári radikálisok által indított választójogi harcnak jelentős eseménye volt a *Huszedik Század* 1908. decemberi, ún. választójogi számának megjelenése. Ezt a külföld megfelelő tájékoztatására ezer példányban franciául is megjelentették. Az idegen nyelvű kiadás többletköltségei 2500 koronát tettek ki. Ennek az összegnek előteremtésére indítottak gyűjtést a szövetségben belül a Martinovics páholy nevében Zigány Zoltán és Jászi Oszkár.¹ A kérés nem hangozhatott el eredménytelenül, mert az egyik

¹ OL Martinovics páholy iratai P 1123 1. csomó 2. tétel. (Jászi Oszkár és Zigány Zoltán levele a szabadkőművességhez 1908. dec. 12.)

páholy dec. 15-i levele arról tudósította Zigány főmestert, hogy 150 koronát adnak a *Huszedik Század* részére, Pauncz Sándor nagykereskedő külön 50 koronát.²

A haladó szellemű szabadkőművesek elégedetlenek voltak a Nagypáholy vezetőinek a klerikalizmussal szemben elfoglalt álláspontjával is. A Martinovics páholy leszögezte, „hogy a klerikalizmus ellen csak szekularizációval lehet küzdeni, de erről a Nagypáholy és a Szövetségtanács hallani sem akar”.³

Különösen feszültté vált a viszony a radikális páholyok és a szabadkőművesség vezető szervei között azután, hogy ismeretessé vált a Szövetségtanács dec. 14-i határozata. Ez ugyanis két szótöbbséggel kimondta, hogy a választójog kérdését sem a rendkívüli, sem a rendes nagygyűlés napirendjére nem engedi felvenni. Erre válaszul a Martinovics páholy körlevelében közölte az egyes páholyok főmestereivel, hogy a Szövetségtanács határozata ellen fellebbezéssel él, arra kérve a szövetség operatív szervét „szíveskedjék a fellebbezésünket a legközelebbi nagygyűlésen a megalakulás után első pont gyanánt előterjeszteni, hogy amennyiben a nagygyűlés jelen fellebbezésünk és reménységünk szerint a sérelmes határozatot meg fogja semmisíteni, a szóban forgó kérdés azonnal tárgyalható legyen”.⁴

E fellebbezés tárgyalását a progresszív erők nyomásának engedve, a nagymesteri értekezlet a nagygyűlés napirendjére tűzte, s megadta a szót az indoklásra. Erről az eseményről számolt be Zigány főmester a páholy 1909. jan. 2-i ülésén. A radikálisok most már a nagygyűlést próbálták alaposan előkészíteni, hogy a választójog és az antiklerikalizmus kérdésében át tudják törni a szabadkőművesi konzervativizmus falát. Valóságos haditerv szerint eljárva igyekeztek az egyes páholyokat a nagygyűlésen tanúsítandó egységes állásfoglalásra rávenni. A szavazás számukra kedvező alakulása érdekében sorra látogatták a budapesti és a főbb vidéki páholyokat.⁵

Az akció sikere érdekében nemcsak a magyar páholyokkal keresték a levélbeni és a személyes érintkezés lehetőségét — hiszen még jan. 9-én 14 órára is bizalmas értekezletet hívtak össze —, hanem az egész ügy szervezőjének, a Martinovics páholyának a megbízásából Diner-Dénes József Bécsbe utazott. Itt sikerült a bécsi radikális páholyok főmestereinek támogatását megnyerni. Ezt jelzi a jan. 6-i megbeszélés, amelyen a bécsi és budapesti főmesterek megbeszélték a nagygyűlésen követendő taktikát.

A Martinovics páholy által szervezett akció sikerült. Elfogadták Jásziék indítványát, amely elsőrendű feladatnak jelölte meg a klerikalizmusnak a politikai és társadalmi életből való kiűzéséért folytatott harcot. Ez egyet jelentett az egyházi javak szekularizációjáért, az állami, ingyenes, felekezetenmentes közoktatásért, az egyháznak az államtól való elválasztásáért vívott küzdelemmel. Újlag leszögezték, hogy a társadalmi haladás útjára lépést egyedül az általános, egyenlő és titkos választójog kivívásában látják. A határozat kiemelte, hogy igyekeznek ezeknek az eszméknek a közvéleményben történő elterjesztése érdekében minden rendelkezésre

² Uo. (Levél Zigány Zoltánnak 1908. dec. 15.)

³ Uo. 1. csomó 3. tétel. (A Martinovics páholy válaszfelirata a Nagypáholy programlevelére és a helyettes nagymesteri programbeszédre 1908. dec. 5.)

⁴ Uo. (A Martinovics páholy levele a főmesterekhez 1908. dec. 24.)

⁵ Uo. 1. csomó 4. tétel. (Határozatok könyve 1908-ból.)

álló eszközzel, de „különösen a szó és toll hatalmával” küzdeni.⁶ Ennek a határozatnak nyomán indította meg az Eötvös páholy a maga lapakcióját, amely a *Világ* létrejöttét eredményezte.

Megemlítendő, hogy Jászi reálisan értékelte a nagygyűlésen történeteket. Az 1909. febr. 4-én elmondott beszédében figyelmeztette a radikális szabadkőművesség jelenlévő tagjait arra, hogy „határozatokat kimondani s helyt állani mellettük — különböző dolog”.⁷ A szavaiban rejlő szomorú igazságról — a szabadkőművességre vonatkoztatva többször is — meggyőződhetett.

A radikális csoport nagygyűlési sikereit elsősorban a bevetett lélektani fegyverek (a fellépés biztonsága, a fokozott harci kedv) sikerével magyarázta. Önkritikusan jegyezte meg, hogy az egységes közvéleményt nem az effajta terrorisztikus puccsokkal lehet megteremteni, hanem a belső meggyőződés kialakításának hosszú és fáradságos munkájával.⁸

A nagygyűlési határozat nyomán bámulatra méltó gyorsasággal kezdte szervezni Bálint Lajos, az Eötvös páholy főmestere 1909 tavaszán a vidéki páholyok tagságát, az indítandó lap előfizetésére. A Martinovics páholy tagsága azonban nem folyt bele a szervezőmunkába, csak a mintegy felülről jövő utasításra, a Nagypáholy körlevele alapján kezdte tárgyalni a lap ügyét 1909. okt. 22-én. Ekkor is inkább kifogásait hangoztatta: először is nem látja biztosítottnak a lap haladó politikai irányát, másodszer kéri az alapítók névsorának közzétételét, amellyel szavatolva láthatná a sajtóorgánium anyagi alapjait.

Meg kell említeni, hogy Jásziék mindvégig megőrzött bizalmatlanságának bőven volt alapja. Az Eötvös páholy még oly nagy anyagi áldozatvállalása sem feledtetheti velünk az anyagi alapok megszerzésének kalandor és fölöttébb ingatag voltát. Ez utóbbit sajnos igazolták a lap egész életét végigkísérő és a világháború miatt még csak fokozódó anyagi nehézségek.

Jásziákat tartózkodó álláspontra készítette Bálintnak a szabadkőművességben is visszatetszést keltő politikai nézetei, tartottak nacionalizmusától és sovinizmusától. Ez vádként már a vidéki páholyokban tett előfizető-gyűjtő körútjain is elhangzott, de mindenkit igyekezett meggyőzni arról, hogy csak a jó értelemben vett nemzeti szellemet akarja a lap fő irányául.

A Martinovics páholyt befolyásolták Bálint Lajos politikai kapcsolatai, elsősorban viszonya Khuen-Héderváryhoz és teljesen elutasító magatartása a szocialistákkal szemben. Bálint személyiségének negatív vonásai: elsősorban a túlfűtött ambíció, a politikai megbízhatatlanság, továbbá a pénzügyi kérdésekben való járatlanság még csak fokozták a polgári radikálisok iránta megnyilvánuló bizalmatlanságát.

A radikálisok páholyának tagsága azért is határozta el magát az Eötvös páholy „magánkezdeményezéséből” született lapalapítási akciójától, mert a progresszív páholyok szövetsége által tartott 1909. május 1-i gyűlésén is felvetődött egy hetilap és egy ifjúsági folyóirat alapításának terve.⁹

⁶ Uo. 2. kötet 4. tétel. (A Martinovics páholy indítványa az 1909. jan. 9-i nagygyűlésre.)

⁷ Un. (Jegyzőkönyv az 1909. febr. 4-i ülésről.)

⁸ OL A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai a Martinovics páholyra vonatkozólag P 1083 LXXXVII. 137. csomó 38. tétel. (Titkári jelentés 1909-ről.)

⁹ Dél 1909. 9. sz. (Tudósítás a nagyváradi gyűlésről.)

A gyors egymásutánban felmerült lapalapítási ötletekkel a Nagypáholy irodalmi bizottsága is foglalkozott. Bálint kijelentette, hogy a László király páholy nevében nyilatkozó Ágoston Péter lapalapításra vonatkozó javaslatai nem keresztezik az övét. A Martinovics nevében felszólaló Zigány a világnézeti azonosság okán kérte, hogy a nagyváradi páholy által felvetett hetilap ügyét külön, sürgősségi alapon tárgyalják. A Nagypáholy azonban csak elvi helyeslését nyilatkoztatta ki mind a napi-, mind a hetilap iránt és a szabadkőműveseknek támogatásra ajánlotta. Fenntartotta magának azonban azt a jogot, hogy a különböző tervekről csak akkor döntsön, ha azok konkrét formában állnak előtte.¹⁰

Nehezítette a helyzetet az a tény, hogy a szabadkőműves páholyokban 1905 után meginduló progresszív fejlődés erős páholyöntudatot alakított ki. Nemcsak a radikális irányú Petőfi páholy tagja, Fülöp Zsigmond kérte a garanciákat az indítandó lapnak a Petőfi szellemében történő irányítására vonatkozólag, hanem többek között a konzervatív Nemzeti páholy is. Jellemző a szabadkőművesség politikai elvtelenségére, hogy ennek a páholyoknak volt a tagja Zilahy Simon, a *Budapesti Hírlap* kiadóhivatalának vezetője, aki kijelentette, nincs szükség Bálinték lapjára, mert a *Budapesti Hírlap*ot egészen szabadkőművesi szellemben szerkesztik.¹¹

Természetesen Bálint Lajos sem volt irigylésre méltó helyzetben. Kétségtelen, hogy erősen hajtotta őt a burzsoá-szabadkőműves körökben méltányolt presztízsvágy: a lap alapításával egyszer s mindenkorra megszerezte volna a szövetség nem lebecsülhető és szerteágazó összeköttetéseit.

Szervezőmunkája során azonban rendkívüli nehézséget jelentett számára az, hogy az alapítandó lap érdekében össze kellett egyeztetnie a szabadkőművességbe tömörült nagyburzsoázia politikai konzervativizmusát és hatalmas tőkeerejét a közép- és kispolgári erők óvatos liberalizmusával és anyagi hajlandóságával, valamint a polgári radikális szellemű értelmiségiek (pl. Martinovics páholy) harcos progresszivitását, szellemi erejét és anyagi tehetetlenségét.

A Martinovics páholyoknak a növekvő erejű radikális páholyok nem hivatalos szervezetében játszott vezető szerepe és egyes tagjainak a publicisztika terén elért eredményei miatt Bálint igyekezett kerülni a páhollyal történő nyílt szakítást. Levelezésük azt tanúsítja, hogy Bálint Lajos legalább szavakban próbált idomulni Jásziék elképzeléseihez. Ez tűnik ki a Martinovics páholy 1909. dec. 3-i levelének félreérthetetlen megfogalmazásából is. Ebben nyomatékosan leszögezték, hogy a napilap politikai irányát azoknak az elveknek az elfogadása kell hogy jelentse — még a megjelenés előtt —, amelyeket a Martinovics szervezte radikális tábor nyomására az 1909. jan. 9-i nagygyűlés elfogadott. Ezek az általános, egyenlő és titkos választójog, a vallásoktatás nélküli, ingyenes, állami közoktatás, az egyházi javak szekularizációja.¹²

A békülékenyebb hangvételű levelekből úgy tűnt, hogy a két páholy között a *Világ* dolgában fennálló problémák elsimultak, amikor 1910. jan. 22-én nyilvá-

¹⁰ Dél 1909. 11. sz. (Beszámoló a Nagypáholy irodalmi bizottságának üléséről.)

¹¹ Kelet 1909. 13. sz. (Beszámoló a Nemzeti páholy okt. 25-i üléséről.)

¹² OL Martinovics páholy iratai P 1123 1. csomó 2. tétel. (A Martinovics páholy levele az Eötvös páholyhoz 1909. dec. 3.)

nosságra került a lap alapítási tervezete öt aláírással, amelyek közül ismertebb név Bálintén kívül csak Farkasházy Hugó ügyvéd és Arányi Zsigmond orvosé volt. Ez ismét fellobbantotta az elvi ellentéteket, amelyekről az 1910. januári—februári levélváltásból alkothatunk fogalmat.

Figyelembe véve azt, hogy vészesen közeledett a lap megindításának a politikai helyzetre való tekintettel tervbe vett dátuma, és Bálintnak már nemcsak az anyagi ügyekkel kellett foglalkoznia, hanem a lap leendő újságíró gárdájának kiválasztásával is, leveleiben a Martinovics páhollyal közös elvi alapokat kezdte hangsúlyozni. Ez jellemzi az 1910. jan. 23-i levelét is, amelynek elején kiemelte, hogy bár elfogadta a radikális páholyok főmesteri konferenciáján hozott határozatokat, mégis nélkülözni kénytelen a páholy támogatását. Majd némi retorikus pátosszal rátért levelének tulajdonképpeni mondandójára:

„Az Eötvös páholy nem mond ugyan le sohasem arról a reményről, hogy a megalapítandó lap *szellemi munkásai* közt a Martinovics páholy illusztris tagjait üdvözölhesse; hisszük és várjuk, hogy a Jászi Oszkár, Zsigmond, Kunfi Zsigmondok, Fáber Oszkár s a többiek ott lesznek annál a háborúnál, amelyet a klerikalizmus ellen fog vívni a tervbe vett napilap, — de mégis fájlaljuk azt, hogy a lap létrehozásában Önök nem akarnak részt venni. Most a részvénytársaság szervezésénél tartunk, tehát úgy szólván az akció végén, amikor már a szellemi munka elvégzőinek (szerkesztő, munkatárs) kiválasztására kerül sor s még mindig távol van tőlünk az igen érdemes páholy.”¹³

A Martinovics páholy a febr. 11-i levelében hangsúlyozta, hogy a napilap ügyében elfoglalt álláspontjukat most utoljára még összegzik, s ezzel a maguk részéről lezárják az ügyet. Levelük elején nyomatékosan leszögezték, hogy a Bálint vezette lapalapítási akció első hónapjaiban azért helyezkedtek a „figyelő várakozás” álláspontjára,

„mert azok a jelszavak, amelyeket az érdemes Eötvös páholy akkor hangoztatott (szabadelvűség, hazafias magyar szellem, progresszió, humanizmus és filantrópia) bennünket nemcsak, hogy nem lelkesítettek, hanem e jelszavakkal régebben űzött visszaélésekről való emlékezők még inkább a *progresszió határozatlanságának és elégtelenségének érzetét ébresztették bennünk.*” (Kiemelés tőlem — H. L.)

Emlékeztették az Eötvös páholyt arra, hogy „hosszú és beható vita után sikerült csak Bálint Lajos főmester testvérünket arra az elhatározásra reá bírunk, hogy a szabadkőművesi nagygyűlések határozatait . . . a lap vezérelvei gyanánt program-szerűen méltóztassanak felvállalni.”¹⁴

A Martinovics páholy tagságát azonban nemcsak a létesítendő lap politikai elveinek általánosságokban mozgó megfogalmazása aggasztotta, hanem az anyagi-pénzügyi rendezetlenségre valló tények: az anyagi-jogi ügyeket intéző bizottság hatáskörének megállapíthatatlansága, az alapítók nevének titokban tartása is.

Bálint szemére vetették kétségtelen kétszínű játékait: mialatt a napilappal kapcsolatos érdemleges tárgyalásairól igyekezett távol tartani a radikális szellemű Martinovics páholyt és kívánságait figyelmen kívül hagyta, az alatt „mindvégig a legtestvériesebb nyájassággal unszolta páholyunkat a részvételre és szomorú

¹³ Uo. (Bálint Lajos levele a Martinovics páholyhoz 1910. jan. 23.)

¹⁴ Uo. (A Martinovics páholy levele Bálint Lajoshoz 1910. febr. 11.)

hangon neheztelt az akciótól való távolmaradásunkat. Szóval formában, modorban a szükségesnél többet, lényegben ellenben a nélkülözhetetlennél is kevesebbet kaptunk”.¹⁵

Ezután ismertették az alapítási tervezettel kapcsolator álláspontjukat. Hangsúlyozták, hogy a tervezet öt olyan aláírással jelent meg, „amely öt, kétségtelenül tisztes név érdemes gazdái közül a nagyobb résznek sem a profán világban (nem szabadkőműves — H. L.), sem a szövetségben nem ismerjük a *progresszív radikalizmus* (kiemelés tőlem — H. L.) körül viselt dolgait”.¹⁶

Bálint Lajos febr. 17-én kelt válaszában kifejtette, hogy a Martinovics páholytak a radikális főmesteri értekezleten adott garanciákon túlmenő különleges személyi biztosítékokat nem tudja nyújtani. Ezt a kérdést most már személye iránt érzett bizalmatlanságnak fogja fel. A napilap kérdésében az Eötvös és a Martinovics páholy eltérő magatartását hasonlattal kívánta szemléletessé tenni:

„Vagyunk néhányan, akik nagy, súlyos követ akarunk a hegy tetejére felhengergetni, nehéz, fárasztó munkával. A hegy alján állanak erős, izmos legények, akik távolról nézik az iparkodást, *nem állítanak ugyan az utunkba akadályokat, de nem is segítenek*. Ellenben folyton azt hajtogatják: nem viszitek fel, nem bírjátok, s ha bírjátok is felvinni, nem bírjátok ott tartani, legurul, lebukik, s ha majd lebukik, akkor fogjuk mi hangoztatni, ugye, megmondtuk előre.”

Levelének befejező részében rámutatott Jásziék tartózkodásának okára:

„Amennyi részvényt jegyeztek, annyi szavatok lesz a lap intézésében. Ne mondjátok hát, hogy nem adtak rá módot. Hiszen ti, csak az ún. konzervatív testvérek befolyásától féltetek. Nos, csaknem mind radikálisok az eddigi részvényjegyzések. Mitől tartotok tehát? Mi nem tetszik nektek? Jertek, vegyetek részt, segítsétek a követ felhengergetni s akkor igazán fent lesz.”¹⁷

Ere a levélre 1910. febr. 20-án Zigány Zoltán válaszolt. Átvéve Bálint hasonlatát leszögezte az igazságot:

„...ama kőhengerítés elkezdésekor nem kérdeztek meg bennünket, amikor pedig szóhoz jutván, véleményeket kockáztattunk, soha nem méltóztattak nézeteink szerint cselekedni.”¹⁸

Valóban, a világnézetileg heterogén összetételű szabadkőművesség anyagi erejének megnyerése érdekében Bálint Lajos nem akarta, és politikai felfogásából adódóan nem is tudta a polgári radikális Martinovics páholy erkölcsi támogatását elnyerni.

A lap megindulását megelőző hetekben, amikor a szerkesztők személye ismertessé vált, a Martinovics páholyban többen, így Marschan Géza is kifejezte bizalmát a Bálint által szerződtetett Gerő Ödön és Yartin József iránt. Az ő politikai állásfoglalásuk eltért az Eötvös páholy főmesterétől — ismeretese a közöttük felmerült nézeteltérések — s ezért is kérte Marschan a lap támogatását.

A haladó szellemű szabadkőművesség csalódott a lap első számában. Fő hibájának nem kiállításának korszerűtlenségét tartották, hanem tartalmának

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. (Bálint Lajos levele a Martinovics páholyhoz 1910. febr. 17.)

¹⁸ Uo. (Zigány Zoltán levele Bálint Lajoshoz 1910. febr. 20.)

szürkeségét, azt, hogy „a rendes újságtartalom kívül nemigen hoz olyasmit, ami speciális jelleget adna neki”.¹⁹ Gerő Ödön a szervezet lapjában is csak szépen hangzó általánosságokat mondott a *Világ* programjából: a közjogok biztosítását, a kultúra védelmét ígerte, emberségre, szolidaritásra szólított fel.²⁰ A lap belső munkatársi gárdájának névsora is mutatja a belső megosztottságot, többen eddig csak szabadkőművesi közlönyökbe írogattak, míg mások így Bölöni György, Csáth Géza, Fáber Oszkár, Goda Géza, Gerő Ödön, Jászi Oszkár, Lakatos László, Pásztor Mihály, Pfeifer Sándor, Yartin József írásai ismertek voltak a különböző polgári és szocialista szemléletű lapokból.

Az 1. szám megjelenésének időpontjában — ismerve a lap fölött összecsapó érdekek sokaságát — a *Dél* c. szabadkőműves közlönyben több cikk jelent meg arról, hogy a szervezet csak anyagi erejét adta, a személyi kérdésekben egyetlen páholynak sem volt beleszólási joga, a felelősség „teljesen és kizárólag az Eötvös páholyt illeti meg”.²¹ A lap első számainak mérsékelt fogadtatását érzékelve, az anyagilag leginkább érdekelt páholyok 1910. máj. 23-án páholyközi értekezletet tartottak. Itt megállapodtak abban, hogy a lap szellemi vezetésére a nagymester, az ügyvezető nagymester és az egyik főtitkárból álló bizottság ügyeljen.²² Ezzel még jobban összekuszálódott a *Világ* ügye. Nem csoda hát, hogy amikor Marschan Géza a *Világ* progresszivitásáról szólt a Martinovics páholyban, többen vitába szálltak vele. Marschan mellett kardoskodott, hogy Bálinttal szemben Gerőt és Yartint kell a páholynak támogatnia.²³

Már 1910 tavaszán nyilvánvalóvá vált, hogy az Eötvös páholy anyagi áldozatvállalása és a lapalapításban vezető szerepet játszó Bálint dinamizmusa az anyagi alapok megszerzése érdekében, pusztán csak a lap megindítására volt elegendő, de elégtelen a folyamatos megjelenés biztosítására. Ezért az anyagi természetű problémák megoldására, a személyi villongások elsimítására, a szervezési akciók gyorsítására most már a megvalósulás óta a napilap ügyét elvileg pártoló Nagypáholy egy ad hoc bizottságot hozott létre. Ebben a Martinovics páholyt Jászi Oszkár képviselte. A Nagypáholy szándékától függetlenül a 15 magát radikálisnak nevező páholy, közöttük természetesen a Martinovics is, 1910. okt. 14-én közös gyűlésre szóló felhívást bocsátott ki. Ennek tárgya a haladó intézmények ügyének megbeszélése volt.

A *Világ* ügyéről az óvatos progresszió híveként ismert Medgyes Simon helyettes nagymester számolt be. Hangsúlyozta, hogy a *Világ*ot a pártok kiesinyes praktikái fölött álló lapként kell fenntartani. Kifogásolta, hogy hiányzik a lap egyéni jellege, és kérte az előfizetések megújítását.

Különbözőbb akcióra itt nem került sor. Valószínűleg igaza volt a *Dél* cikkírójának, amikor elhibázottnak minősítette ezt a megbeszélést, hiszen a *Világ* problémáján kívül Szende Pál az Országos Reformklubról, Jászi Oszkár a Társadalomtudományi Társaságról, Pfeifer Ignác a patronáló Comenius páholy nevében a Galilei-körrel,

¹⁹ Dél 1910. 6. sz. (Szerkesztői üzenetek.)

²⁰ Kelet 1910. 5. sz. (Gerő Ödön: Az új napilap.)

²¹ Dél 1910. 6. sz. (Az igazság érdekében c. cikk.)

²² Kelet 1910. 9. sz.

²³ OL Martinovics páholy iratai P 1123 3. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1910. ápr. 15-i ülésről.)

Somogyi Béla a Magyarországi Tanítók Egyesületéről beszélt. Mindezeknek egyetlen refrénje volt — jegyzi meg a *Dél* vezércikke: „adatok pénzt!” Az idő is kevés volt, hiszen egy-egy témára legfeljebb 20 perc jutott.²⁴

Nyolc nappal később a lapnál szerencsétlen módon felelős szerkesztői tisztet is ellátó Bálint felhívására ismét a *Világ* ügyével foglalkoztak az egybegyűltek.

Ezen az értekezleten összegző módon értékelték a lap eddigi tevékenységét, és próbálták meghatározni a további teendőket. A tanácskozás alaphangját a Martinovics páholy tagjai, Jászi és Szende adták meg. Mindketten hangsúlyozták, hogy a *Világ*ot mint a polgári radikalizmus eszméinek hatásos propagátorát, mint amely körül tömörülhet a radikális tábor — feltétlenül fenn kell tartani. Jászi Oszkár kiemelte, hogy a *Világ* léte a szabadkőművesség radikális szárnyának erejétől függ. Érezte ezt Bálint Lajos is, aki ezt írta Zigány Zoltánnak 1911. jan. 20-án: „Végül magánkérés vagy még inkább figyelmeztetés az iránt, hogy Ön is legyen kegyes egyik ígérését beváltani és lapunkat cikkeivel felkeresni.” Bálint ezekben a számára nehéz hónapokban a szellemi erő előtt meghódoló ember álarcát téve fel a legmélyebb tisztelet hangján szólt: „Általában nagyon szívesen veszel, ha a Martinovics páholy kívánságait velem bármikor közli, mindenkor törekedni fogok azt honorálni.”²⁵

Bálintnak minden oka meglehetett arra, hogy elismerje a Martinovics páholy munkásságát, hiszen pl. Jászi vezetésével igen erős ellenpropagandát fejtettek ki a szabadkőművességen belül Tisza Istvánnak azon érvével szemben, hogy az általános, titkos választójog megsemmisíti az értelmiség politikai és társadalmi befolyását.²⁶ A Tisza-féle választójogi propaganda hatásának csökkentésére Jászi ellengyűlések tartását követelte, és a páholya nevében ezer koronát ajánlott fel ennek céljára.²⁷ Az 1910 tavaszán és nyarán különböző vidéki városokban megtartott népgyűléseket hathatósan támogatták az elsősorban a Martinovics páholy tagjainak közreműködésével készült választójogi röpiratok: *Miért kell az általános, egyenlő, titkos választójog?* és a *Miért kell a választójog a kisbirtokos parasztságnak?* címűek. Az előbbi 50 ezer, az utóbbi 300 ezer példányban jelent meg.²⁸

Jásziék páholyának nagy szerepe volt abban, hogy a demokratikus átalakulás legfőbb előfeltételeként elfogadott választójog eszméjének propagálása érdekében 1910-ben két szervezet is alakult. Az egyik a Választójog Országos Szövetsége, amely 13 tagú vezetőségének fele Martinovics páholybeli volt. A másik egyesület az Országos Reformklub, amelyről Jászi az alakulás mámorában azt mondta, hogy a jövő történetírója a klub megalakulásától fogja számítani a polgári Magyarország megszületését.²⁹ S e két intézményhez csatlakozott harmadikként a *Világ*.

A *Világ* fennállásának második esztendejében a magyar belpolitikai helyzet a haladó erők erőteljesebb tömörülését hozta létre. Ennek kiváltó oka az induló és sok

²⁴ Dél 1910. 15. sz. (A közös munka c. cikk.)

²⁵ OL Martinovics páholy iratai P 1123 1. csomó 2. tétel. (Bálint Lajos levele a Martinovics páholyhoz 1911. jan. 20.)

²⁶ Uo. (Jászi felhívása a szabadkőművességhez 1910. márc. 30.)

²⁷ Kelet 1910. 5. sz. (Jászi beszéde a Könyves Kálmán páholy ülésén.)

²⁸ Kelet 1910. 11. sz.

²⁹ Dél 1910. 16. sz. (Beszámoló az Országos Reformklub megalakulásáról.)

szabadkőművest magába foglaló Nemzeti Munkapárt politikája és annak vezérének, Tisza Istvánnak a személyisége. A politikai életben megvalósuló sikerüket jelezték az 1910 júniusában lezajlott választások. Tisza megpróbálta befolyásolni konzervatív irányban a magyar szellemi életet azzal is, hogy a *Huszedik Századdal* és a modern irodalom zászlóvivőjével, a *Nyugattal* szemben, létrehozta a reakciós tudományosság fórumát, a *Magyar Figyelőt*. Ugyanekkor azonban, de főként 1911 tavaszától létrejött a magyar demokratikus erőknél a Justh-párt, az MSZDP és a polgári radikálisok képviselte szövetsége is. Ennek megvalósulását a közös választójogi gyűlések mutatták. A parlamentben javában tartott a Justh Gyuláék által kezdeményezett obstrukció a véderőjavaslattal szemben. Justh állt 1911 májusa óta a polgári radikálisok által kezdeményezett Választójog Országos Szövetsége élén.

A radikális Martinovics páholy tagjai felismerték a történelmi helyzet kínálta lehetőséget s páholyuk legfőbb tisztségére 1911-ben Jászi Oszkárt választották meg. Ez az esemény azért is jelentős, mert így az új főmester politikájának szabadkőművesi támogatásához nagyobb erőt remélhetett.

1911. febr. 3-án iktatták tisztségébe a szokásos ünnepélyes külsőségek között. A főmesteri székfoglalón az összes magyar páholy képviseltette magát. Beszédében Jászi a szabadkőművesség elé célul a radikális demokrácia politikai programjának részletes kidolgozását tűzte ki. Nagy hangsúllyal szerepelt előadásában a szervezet egységessé tételének követelése a radikalizmus eszméi alapján. Felhívta a figyelmet arra, hogy a szabadkőművességnek feladata a haladó közvélemény fejlődésére hatást gyakorló intézmények, így elsősorban a Társadalomtudományi Társaság, az Országos Reformklub és a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének támogatása.

Jászi programját a radikális páholyok főmesteri értekezlete előtt is megvitatták, majd tíz pontra osztották, s ezek mindegyikének részletes kidolgozását egy-egy radikális páholy vállalta magára. Mintegy 2 1/2 évig volt kisebb-nagyobb megszakításokkal az egyes páholyok napirendjén a Jászi-féle program valamely része, mígnem 1913-ra bebizonyosodott, hogy a teljes programot a szabadkőművesség egésze nem tudja vállalni. Pedig Jásziék rendkívül nagy nyomást gyakoroltak ennek érdekében a szövetség legfelsőbb fórumaira éppúgy, mint a különböző — sokszor politikailag ellentétes nézetű — páholyokra. Különösen az obstrukció fegyverének elfogadtatásért fejtettek ki a szervezetben széles vitákat provokáló agitatív tevékenységet. Jászi éppen e kérdéssel kapcsolatosan és Bálint magatartása miatt lépett ki a *Világ* szerkesztőségéből. A főmester lépését Szende Pál jelentette be a páholy tagsága előtt 1911. okt. 13-án. Hivatkozva a páholy és a főmestere között fennálló fenntartás nélküli szolidaritásra, indítványozta, hogy Jászinak „kilépése alkalmából a Népszavában megjelent cikkeit a páholy külön lenyomatban adja ki, hogy a kiadványt az összes páholyoknak és testvérnek küldje meg és hogy a kiadás és szétküldés költségeit a páholy viselje”. Az indítványt a páholy egyhangúlag elfogadva, a 32 lapos könyvecske megjelent. Ebből nemcsak a szerzőnek az obstrukcióról és a választójogról szóló fejtegetéseit ismerjük meg, hanem némi ízelítőt kapunk a Khuen-Héderváryval kapcsolatokat építő „kis, liberális zsurnaliszta” Bálint politikai nézeteiről is.³⁰ Ismeretes, hogy kis szünet után Jászi továbbra

³⁰ OL Martinovics páholy iratai P 1123 4. kötet 4. tétel. (Jegyzőkönyv az 1911. okt. 13-i ülésről.)

is dolgozott a *Világnak*. Jellemző a szabadkőművességben uralkodó nézetekre, hogy a szövetség tagjainak egy része Jászinak a *Világtól* való távozását a szocialisták terrorjának tulajdonította.³¹

1912-ben a polgári radikálisok tovább fokozták aktivitásukat fő követelésük: az általános választójog megvalósításáért. Nemcsak a tömeggyűléseken hallatták szavukat, hanem tovább dolgoztak a Justhékkel és az MSZDP-vel kötött szövetség keretei között, és felhasználták az Országos Választójogi Szövetséget, valamint a Reformklubot is propagandájuk kiterjesztése érdekében. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a Martinovics páholy anyagi erejéhez mérten jelentős összeget fordított az általános választójog eszméjét hirdető intézmények és népgyűlések támogatására. Például 1911. február 17-én a Reformklub berendezésére 400 koronás kamatmentes kölcsönt, a Választójogi Ligának 1911. ápr. 28-án 500 koronát adtak.³²

A szabadkőművesség zöme azonban megriadt az 1912. május 23-i eseményektől. Nagy részük ellenségesen figyelte a Választójogi Szövetség és a Reformklub működését, hiába agitáltak Jásziék a belépés mellett. A szervezet progresszívebb része kiábrándult a választójogi politikát cserbenhagyó Justh-pártból. A szabadkőművesség legfőbb vezetői közül a magát a Nemzeti Munkapárt emberének valló Bókay Árpád nagymester és Medgyes Simon helyettes nagymester — a kormány intencióinak engedelmeskedve — lemondtak a Jásziék szervezte két választójogi intézményben viselt vezető tisztségükről.

A haladó erők megtorpanásának ezen időszakában bőven érte támadás a Martinovics páholy tagjait. A konzervatív világnézetű és meghunyászkodó szabadkőművesség nemcsak a Liga és a Reformklub miatt támadta a polgári radikálisokat, hanem a *Világ* politikájáért is. A dévai Hunyad páholy június 17-i körlevelében kárhoztatta, hogy a *Világ* túlságosan egy radikális írócsoport befolyása alatt áll, s ennek működése nyomán a lap osztálygyűlöletet áraszt. Majd a szociológus-csoportra célozva így fejezte be levelét: ne a tudósok kicsiny serege szabjon irányt, mert „tudásunk nagy lehet és lelkük szenvedéllyel sóvároghatja az igazt, de faragott elméletből bálványt imádnak”.³³

A *Világot* és benne a Martinovics páholy tagjainak tevékenységét a szabadkőművességen belül az „anyapáholy”, a Demokrácia ítélte el a legerősebben. A páholy burzsoáziája félelemmel szemlélte 1912. I. negyedévének eseményeit: a jan. 30-i és febr. 11-i közös szociáldemokrata és Justh-párti tüntetéseket, a márc. 4-i szocialista megmozdulásokat, a márc. 24-i budapesti szociáldemokrata nagygyűlést polgári radikális — köztük ismert szabadkőműves — szónokokkal.

Mindezen megmozdulásoktól elhatárolta a szabadkőművességet Feleki Béla a páholy ápr. 1-i ülésén. Kárhoztatta a Reformklub tevékenységét és Jászinak a Justh-pártot segítő szereplését. Részleteket olvastak fel Jászi Vázsonyit támadó beszédéből a *Világ* ismertetése alapján. Vázsonyit, aki egyébként a Demokrácia páholy tagja volt, úgy gondolták megvédeni, ha akciót kezdeményeznek a *Világ* megbénítása érdekében. A lap fölött nyitott vitában többen sérelmezték a polgári radikálisok döntő befolyását a lap szerkesztésében és a Jásziék agitációja nyomán

³¹ Dél 1911. 18. sz. (Szalai Pál előadása a Madách páholyban.)

³² OL Martinovics páholy iratai P 1123 4. kötet 4. tétel. (Jegyzőkönyv a febr. 17-i és ápr. 28-i ülésekről.)

³³ Közli a Dél 1912. 14. sz.

megindult szabadkőműves támogatást a Justh-párt és az obstrukció fenntartása érdekében. Ismét megfogalmazódott a konzervatív szabadkőművesség kedvenc magatartásformájának kívánalma, a pártokon felül állásé. A megjelent Vázsonyi nemcsak saját pártját dicsérte, hanem erőteljes szavakkal illette az általa „papirosemberek”-nek nevezett szociológusok munkásságát és a Justh-pártot. Összegzően megállapította, hogy „a Reformklub és a Világ létesítése katasztrófa a magyar szabadkőművességnek”. Javasolta, hogy a Demokrácia páholy mondja ki határozatban:

„1. sem a Világot, sem a Reformklubot nem tekinti a szabadkőművesség szervezetének és egyik organummal sem tart fenn semmiféle összeköttetést. Mint páholy egyiket sem hajlandó semmiféle támogatásban részesíteni. 2. ezt a határozatot a testvér páholyokkal (a hasonló szemléletűekkel H. L.) kell közölni, felírni a Nagypáholyoknak.”

Vázsonyi határozott hangú felszólalására a hozzászólók szinte egymással versengve utasították el a két intézmény további támogatásának gondolatát. Külön kiemelték a *Világ* szerintük elítélendő magatartását a választójogi harcban, amelybe a lap belevitte az „osztálygyűlölet” szemléletét és ezzel pártpolitikai sajtóorgánummá csúszott le.

Csupán egyetlen hozzászólója volt a vitának Tihanyi Mór személyében, aki a *Világ* védelmére kelt. Mint mondotta, kizártnak tartja, hogy a páholy tagsága Vázsonyi indítványát határozattá emelje. Jellemző Vázsonyi személyiségére, hogy erre azzal vágott vissza: ez esetben a szabadkőművesség feloszlását fogja javasolni a képviselőházban.

A szavazás nem igazolta Tihanyi jóslatát, mert a páholy 61 : 2 arányban (ellenzők Murai és Tihanyi) megtagadta a Reformklubot és a *Világot*.

Volt még ennek a vitának a magyar szabadkőműves-polgárság gerinctelenségéhez tanulságos adalékot szolgáltató utójátéka is. A következő hetekben ugyanis többen Vázsonyit vádolták a gyűlölet szellemének a páholyban való meghonosítása miatt és a jegyzőkönyvből törölni akarták a polgári demokraták vezérének a szabadkőművességre vonatkozó megjegyzését. Végén eljutottak oda — megérezve Vázsonyi akciójának személyes élet és látva a még el nem küldött, de már ismertté vált határozat negatív visszhangját —, hogy visszavonták a Reformklubbal és a *Világgal* kapcsolatos határozatukat. Közben Vázsonyi benyújtotta kilépési kérelmét, amelyet május 20-án elfogadtak.

A Demokrácia páholyban történtek azért is tanulságosak, mert megmutatták, hogy a szabadkőművességbe összpontosult burzsoázia mindig a tetteket leginkább követelő történelmi helyzetben torpant meg, szüntette be haladó intézmények támogatását.³⁴

A nagy tőkeerejű és lélekszámú Demokrácia páholyának a *Világ* megbénítására irányuló törekvéséről tudomást szerezve a radikális páholyok is akciót kezdeményeztek. Az 1912. ápr. 10-i megbeszélésen a Martinovics páholy nevében Szende Pál leszögezte, hogy a haladó szellemű szabadkőművességnek továbbra is állást kell

³⁴ Az egész vitára nézve: OL Demokrácia páholy iratai P 1106 30. kötet 11. tétel. (Jegyzőkönyvek az 1910. ápr. 1-i, 15-i, 22-i, 29-i ülésekről.)

foglalnia az általános választójog mellett, s támogatnia kell az ezért küzdő intézményeket, nevezetesen a Választójogi Ligát, a Reformklubot és a *Világot*.³⁵ Ezt az álláspontot levélben közölték az összes magyar páhollyal és érvényesítésére széles körű agitációt folytattak. Ennek eredményeképpen több páholy, így a Széchenyi, Arkhimedész, Haladás, László király támogatásukról biztosították a radikálisokat. Ezt látva a Martinovics páholy tagsága örömmel állapította meg, hogy a Demokrácia azon tagjai, akik provokatív módon a támogatás kérdését felvetették, vereséget szenvedtek, s így nem sikerült megvonni a *Világ* anyagi támogatását. Mindenesetre a szabadkőművesi progressziónak az a szervezete, amelyet a Martinovics páholy tevékenysége kovácsolt össze 1908–1911 között, az 1912-es események hatására szétzilálódott. Oka volt ennek a Nagypáholy 1912 őszén kibocsátott körlevele nyomán megindult hajsza is a Martinovics páholy tagjai ellen. A magyar szabadkőművesség legfelsőbb vezetése által kibocsátott irat kárhóztatta a Jászi-féle cselekvő választójogi politikát, annak pártokkal való szövetekezés útján történő megvalósítását, elutasította a Választójogi Liga és a Reformklub tevékenységét. Mindezekre válaszképpen a Martinovics páholy tagsága, felhasználva minden fórumot, ritka élességgel tett hitet eddigi választójogi politikájának helyessége mellett. A *Dél* c. magát radikálisnak nevező közlőny (Jászi Oszkáréknál mérsékeltőbb, progresszív irány követésére kb. 1912 elejéig volt képes) novembertől tendenciózusan közölni kezdte az egyes páholyoknak a Martinovics körlevelével kapcsolatos álláspontját. Jellemző, hogy bár a haladó szellemű páholyok jó része hallgatásával tüntetett a Nagypáholy irata ellen, mégis a 20 páholy által beküldött nyilatkozatokból mindössze három állt ki a szociológusok mellett: a Reform, a Március és a szabadkai Alkotás.

Jászi a Martinovics páholy 1912. okt. 11-i ülésén a Nagypáholy és a szabadkőművesség zömének megalkuvó politikája ellenében újólág hitet tett a polgári radikális eszmék mellett. A magyar belpolitikai helyzet, a szabadkőművesség többségének magatartása, a *Dél* ellenük indított kampánya válthatta ki belőle egy új, valóban radikális szellemű, saját lap tervét.³⁶ Elképzelésére nov. 18-án Rónai Zoltán tért vissza, indítványozva egy időszakonként megjelenő lap kiadását. Ezt a tervet javasolta a radikális páholyok főmestereivel is megbeszélni. Bár Rónai tervét a tagság elfogadta ugyan, de többet nem tértek vissza az ügyre.³⁷

A Martinovics páholy az ellene irányuló támadásoktól ösztönözve, kis szabadkőművesi táborát összegyűjtve, 1912. okt. 12-én a haladó páholyok részvételével gyűlést tartott. A tudósító megjegyezte, hogy az itt elhangzó Jászi Oszkár beszédnél „fulminánsabb, élesebb, kíméletlenebb, vehemensebben támadó filippikát Ciceró sem mondhatott a római szenátusban Catilina ellen, a haza ellensége ellen”. Azt az erőt érezte benne, amely az ellenfelet le akarja tiporni.³⁸ Jászi erősen bírálta a választójogot csak addig támogató Nagypáholyt, ameddig a kormánnyal emiatt ellentétbe nem került. Mihelyt a választójog újból kormány-

³⁵ OL A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai a Martinovics páholyra vonatkozólag P 1083 LXXXVII. 137. csomó 38. tétel. (Jelentés az 1912-es évről.)

³⁶ OL Martinovics páholy iratai P 1123. 1. csomó 4. tétel. (Jegyzőkönyv az 1912. okt. 11-i ülésről.)

³⁷ Uo. (Jegyzőkönyv az 1912. nov. 18-i ülésről.)

³⁸ Kelet 1913. 1. sz. (Keöneh Boldizsár előadása a Galilei páholy 1912. dec. 10-i ülésén.)

program lesz — jegyezte meg — a Nagypáholy újból támogatni fogja. A radikálisok választójogi politikájáról szólva kifejtette, hogy a választójogi egyesülés csak alkalmi jellegű volt. Tudomásul kell venni — mondta — mindkét választójogi blokk végső soron reakciós jellegét, mégis az ellenzéki csoporthoz való csatlakozás a kormánypártival szemben jelentette a kevésbé rosszat.³⁹

A Martinovics páholy másik nagy egyénisége, Szende Pál, a szabadkőművesség 1913. ápr. 26—27-i nagygyűlésén 450 ember jelenlétében támadta a Nagypáholyt a Martinovicsal szembeni magatartását. Elutasította a szervezet legfelsőbb vezetésének antidemokratikus viselkedését, és meghatározta a szövetség tagjainak feladatát a lassan mindenütt érehetővé váló reakcióval szemben. Hangsúlyozta, hogy a szabadkőművesség tagjainak szerepe a polgári közvélemény irányításában van. Kezdeményezniük kell „annak a viharnek a megindítását, amely meg fogja végre tisztítani ezt a közéletet, úgy amint azt a legnagyobb modern magyar költő, a mi Ady Endre testvérünk mondja: Szélvészverte szép, nagy szívekre vár itt egy egész ország, melynek páriáit nem mentheti meg más, csak szélvészroham.”

A Szendével szemben igen erősen védekezni kényszerülő Bókay Árpád hozzászólásában nyilvánvalóvá tette, hogy a kormány őt és a szabadkőművesség más vezetőit is válaszüte elé állította: vagy vállalják az eszmei közösséget az elsősorban a Martinovics tagsága által éltetett intézményekkel, és anyagilag támogatják azokat, s ebben az esetben a kormány betiltja a szervezet működését, vagy pedig elhatárolják magukat ezektől és így biztosítják további működésüket, természetesen messze távol a haladó politikától.⁴⁰ Bókayék ez utóbbi utat választották s a forradalmakig büszkén hivatkoztak a szövetséget megmentő lépésükre, amely természetesen mutatta a mindenkori hatalomba való beépülésük készségét is.

Lényegében 1913-tól kezdve a magyar szabadkőművesség többsége visszasüllyedt a korábbi kontemplatív szellemiségbe, tevékenysége kimerült a sokszor kétes értékű karitatív munkában. Különböző szervezeti reformokban keresték a megújulás lehetőségét, s ezeket hosszú, terméketlen páholyüléseken vitatták meg. Ez a helyzet magával hozta a Martinovics páholy elszigetelődését is. Ilyen körülmények között Jászi Oszkár úgy látta, hogy a polgári radikalizmus és a magyar szabadkőművesség útjai elválnak:

„...annyi megszégyenítés és hűtlenség után, amely a szabadkőművesség részéről érte a progressziót, benn maradhatunk-e a szövetségben? A magyar szabadkőművesség a vidéken cselédsorba került. Ha csakugyan lehetetlen a program számára megnyerni, válasszunk más formát és módot arra, hogy céljainkat szolgáljuk. Oly szervezetben mely évente 150,000 koronát ad ki jótékony és egyéb célokra, a Galilei-kör nem tud meleg szobát kapni.”⁴¹

Ez motiválta egy polgári radikális párt létrehozásáról indított vitasorozatot 1913 októberében. A Martinovics páholyban elhangzott előadások során beszélték meg az alapítandó párt tömegbázisának, programjának kérdéseit. Jászi, okulva az elmúlt

³⁹ Uo.

⁴⁰ Kelet 1913. 6–7. sz. (Beszámoló a nagygyűlésről.)

⁴¹ OL Martinovics páholy iratai P 1123 I. csomó 4 tétel. (Jegyzőkönyv az 1914. jan. 23-i ülésről.)

évek adta tanulságokból, elkülönítette a párt ügyét a szabadkőművességtől. Ismeretes, hogy ezek a Martinovics páholybeli műhelymegbeszélések keltették életre 1914. június 6-án az Országos Polgári Radikális Pártot, amely programjában a kikövetelendő szabadságjogok közül első helyen az általános választójogot emelte ki.

A páholy 1914 nyarán még egy kísérletet tett a szabadkőművesség haladó irányban történő befolyásolására. Ennek a stratégiának a kidolgozása Pogány József előadásával kezdődött. Ebben az előadó kiindulva az érvényben lévő választójogi törvény hazug voltából, a választókerületek beosztásáról készülő törvényjavaslatot a polgárság kismémmizésének határköveként értékelte. Ezért követelte a polgárság megszervezését az igazi választójog befogadására, és a mellette való agitálásra a Választójogi Liga felélesztését.⁴² A Pogány József előadása feletti Martinovics-beli viták után került sor 1914. jún. 9-én a páholy kezdeményezésére 29 páholy részvételével szabadkőművesi választójogi nagygyűlés megtartására. Itt Jászi Oszkár ismét síkra szállt amellett, hogy tegyék kötelező szabadkőművesi kötelességgé a kormányzat által propagált választójogi törvény elleni agitációt. Ennek irányítására szervezzék újra a Választójogi Ligát.⁴³

Az Országos Polgári Radikális Pártnak és a Választójogi Ligának nyújtható hathatós sajtópropaganda irányította a Martinovics páholy figyelmét a megújult *Világra*. Tudvalévő ugyanis, hogy 1913. febr. elseje óta a Budapesti Újságíró Egyesületének főtítkára, Purjesz Lajos volt a főszerkesztője. Purjesznek erős pozíciói voltak a szabadkőművességben, tagja volt irányítószervének, a Szövetség-tanácsnak, 1914 januárjától szerkesztette a *Kelet* c. szabadkőműves lapot, de legfontosabbak a különböző fórumokon tett erősen radikális szellemű megnyilatkozásai voltak. 1912 őszén a *Szabadgondolat* c. folyóirat gúnyosan összefoglalta Bálint tevékenységének utolsó hónapjait a *Világnál*:

„Néhány kiváló elvtársunk, legalább eleinte, érvényesíteni tudta a maga szavát és írását a radikális világnézet érdekében, de az a politikai taktika, amelyet a lap mai felelős főszerkesztője néhány félénk bár jóhiszemű utazórészvényes és egypár harcias kávésufragett befolyása révén a saját tengelye körül való örök körforgással űzött, minden progresszív és meggyőződéses férfit a Világ cirkulusain kívül helyezett.”

A lap tragikus lecsúszását „az a szerencsétlen szerkesztőválasztás okozta; az, hogy olyan szerkesztő került a lap élére, akiben a teljes politikai analfabétaság, az újságíráshoz való teljes hozzá nem értéssel találkozott”. A továbbiakban újabb adalékokat szolgáltat Bálint politikai jellemképéhez:

„A főszerkesztő úr, aki mindig, mindenkivel, minden áron békét akart; ... aki félszemmel mindig a sajtóiroda, a másikkal pedig a részvényesek apró érdekei felé kacsintott; aki a májusi tüntetésekor a kirakatokat sajnálta, most pedig a csendtisztek javadalmazását akarja emeltetni; aki az egész választójogos forradalmi akciót sarokba állította a vándoriparos-törvény vagy a bosnyák vasutak mögé; aki az újság belső valutáját tönkretette s azt a pár lelkes és energikus újságírót, akik a lapot legalább zszurnalisztikailag emelni igyekeznek, szinte kompromittálja a kartársak, elvbarátok és a közönség előtt,

⁴² Uo. (Jegyzőkönyv az 1914. febr. 27-i és márc. 6-i ülésekről.)

⁴³ Kelet 1914. 6. sz. (Beszámoló a gyűlésről.)

— ez a zsidó-klerikális kispolgár és amatőrpolitikus olyan mélyre süllyesztette a szabadkőművesség meg nem keresztelt bárkáját, hogy valóban szerencsének kell tartanunk, hogy önmagán kívül alig ránthatt immár magával valakit. A főszerkesztő úr pártokon felül akart maradni az utolsó évek nagy harcaiban; ez a törekvése annyira sikerült neki, hogy azt hisszük rövidesen egyedül fogja nemcsak teleírni a lapját, hanem olvasni is. . . .”⁴⁴

Az OPRP megalakításán és a VL felélesztésén fáradozó Martinovics páholy már 1913-ban felvetette egy szabadkőművesi propagandairoda eszméjét, amely a páholyok rendszeres évi megadóztatásával állandó támogatásban tudta volna részesíteni haladó intézményeit. 1914 tavaszán elsősorban Baracs Károly hangoztatta a páholyüléseken a *Világ* anyagi megerősítését, mert a „lap állandóan küzd azokért a célokért, amelyeket mi akarunk: a radikális párt útjait egyengeti s a Választójogi Liga feltámasztását készíti elő. A jövő évi választás kellő előkészítése el nem képzelhető megfelelő sajtó nélkül”.⁴⁵

A Március páholy által ez idő tájt komoly anyagi áldozattal létrehozott propagandairoda vezetőjének, Jancsó Károlynak a működését a Nagypáholy által szervezett ellen-agitáció megbénította. Ekkor Ágoston Péter, Jászi Oszkár és mások azt indítványozták, hogy az egyes páholyok egyenlő áldozatvállalása útján most már a Nagypáholy részére kell biztosítani az évenkénti 100 ezer koronás ún. rendelkezési alapot. Nyílt titok volt a szabadkőműves közvélemény előtt, hogy a Martinovics páholy elsősorban a *Világ*ot akarta ebből támogatni. Emiatt ismét heves támadások érték a páholyt. Jellemző e tekintetben a Kazinczy páholy egyik tagjának, Almádynak az állásfoglalása, aki a *Világ*ot becsmérő hangszíval az OPRP lapjának tekintette. Nehezményezte, hogy a párt és a Reformklub vezető tekintélyei az egész szabadkőművességet rá akarják szorítani e pártlap támogatására.⁴⁶

A rendelkezési alap Martinovics páholybeli vitáinak egyik kulcskérdése az volt, hogy ki döntse el a befolyt összegek felhasználását. Lengyel Sándor annak a nézetének adott kifejezést, hogy „ami most a Világnak jut, később a rokkantaknak és egyebeknek jutna. Ha szükségesnek tartjuk, támogassuk a Világot a nagypáholy kizárásával.”⁴⁷

Jászi a rendelkezési alap létesítése mellett szállt síkra, s úgy vélte: a nagymesteri kollégiumra kell bízni, hogy mikor és mire fordítják annak összegét.

Baracs az elhúzódó vitát látva a kérdés jelentőségét hangsúlyozta. Kijelentette, hogy e probléma mögött a *Világ* fennmaradásának kérdése áll:

„Ha a Világ megszűnik, újra feltámasztani képtelenség volna, s ne tévesszük szem elől azt, hogy nélküle politikai befolyást a mi csoportunk nem szerezhet, sem pedig azt, hogy ezekben s a háborút követő sötét időkben az egyetlen instrumentumunk.”

Éppen ezekre való tekintettel kérte határozatba foglalni a rendelkezési alap szükségességét és azt, hogy ennek a páholyra eső részét 1915-től a Martinovics páholy folyósítja.⁴⁸

⁴⁴ Idézi a Dél 1912. 15–16. száma

⁴⁵ OL Martinovics páholy iratai P 1123 1. csomó 4. tétel. (Jegyzőkönyv az 1914. ápr. 3-i ülésről.)

⁴⁶ Dél 1915. 3–4. sz. (Almády: A rendelkezési alap és a Világ c. cikke.)

⁴⁷ OL Martinovics páholy iratai P 1123 1. csomó 4. tétel. (Jegyzőkönyv az 1914. nov. 27-i ülésről.)

⁴⁸ Uo.

Baracs Károly dec. 4-én a Nagypáholy eljárása iránt aggodalmaskodókat azzal nyugtatta meg, hogy végül is az egyes páholyok magatartása fogja meghatározni mire költi a nagymesteri tanács a rendelkezési alap összegét.

Jászi régi, jól ismert álláspontját hangoztatta a *Világ* fenntartásának mindenáron való szükségességéről. Megemlítette, hogy bár a *Világ* a Martinovics páholy akarata ellenére, de példátlan áldozatkészséggel, rengeteg energiával s kb. egymillió koronás befektetéssel alakult, „ezt elsüllyedni hagyni nem szabad, s az Eötvös páholy visszavonulásával az egész szabadkőművességnek és a Nagypáholynak vannak a lappal szemben morális kötelességei”. A polgári radikálisok vezére ezt azokkal szemben is hangsúlyozta, akik szemére vetették a *Világ* nem egyértelműen haladó állásfoglalásait a munkásprobléma és a háború tárgykörében.

Csatlakozott Jászihoz Baracs Károly, aki kifejezte reményét, hogy nemcsak a *Világ*, hanem egyéb haladó szabadkőműves intézmény is kapni fog a létesülő rendelkezési alaphból. A páholy a Baracs-féle indítványt emelte határozattá.⁴⁹

Ezekkel a próbálkozásokkal szemben Purjesz, aki a lap bérbevételekor kifejezte anyagi és szellemi függetlenségét, elhárította a rendelkezési alap alakjában jelentkező rendszeres szabadkőművesi segítséget. Így kívánta — okulva Bálint esetéből — biztosítani a lap eszmei függetlenségét. Magatartásának lényegét ő maga világította meg a legtalálóbban: „Jó időben, rossz időben, napsugárban, zivatarban hagyjanak meg engem *szabadon* (kiemelés tőlem — H. L.) a szabadkőművesség *kint* (kiemelés tőlem — H. L.) ugató kutyájának.”⁵⁰

A rendelkezési alap létesítését a szövetség vezetői 1914. nov. 15-én 35 : 4 arányban elvben elfogadták. Következett a jellemző szabadkőművesi fordulat: a konzervatív páholyokból érkező nagy ellenzést tapasztalva, a fő tisztségviselők elálltak attól, hogy az 1915-ös nagygyűlés elé víve az ügyet esetleg határozattá emelkedjék. Ez a tény és a világháború eseményei meggátolták az alap gyakorlati megvalósítását.

A *Világ* és a Martinovics páholy neve a háború végén kapcsolódott ismét össze, amikor a polgári radikálisok békét követelő, annexiós politikát elítélő cikkeitől megriadt szabadkőművesek csoportja a *Világ*ot megbélyegző határozatot akart kiprovokálni. 1918. febr. 15-én a Purjesz védelmére mozgalmat elindító Coméniusszal együtt, több más páholy, köztük a Martinovics is bizalmát nyilvánította a főszerkesztő iránt. Ellenakciójuknak sikerült befolyásolni a Szövetségstanácsot és a Nagypáholyt, valamint más páholyokat is.⁵¹

A *Világ* elleni kampányt a békepolitika veszélyeiről szavaló, a galileistáktól megriadó kormánysszervek készítették elő. Mint Balassa József helyettes nagymester a szabadkőművesség viharos hangulatú 1919-es nagygyűlésén elmondotta, Vázsonyi igazságügyminisztersége alatt a bécsi sajtó főhadiszállás megbízásából egy alezredes felkereste a magyar szabadkőművesség vezetőit. A „barátságos eszmecse-re” tárgya a Nagypáholy és a *Világ*, illetve a Nagypáholy és a „bolsevik eszmét” terjesztő Jászi, Biró és Purjesz szervezethez való viszonya volt. Balassa fogalmazása szerint „akkor bizalmasan tudomásunkra adta a sorok között az alezredes úr, hogy tulajdonképpen az az ő óhajtasuk és azt szeretné, ha a Nagypáholy ezekkel a

⁴⁹ Uo. (Jegyzőkönyv az 1914. dec. 4-i ülésről.)

⁵⁰ Kelet 1918. 5. sz. (A Világ páholy tiszteletbeli tagjává választotta Purjesz Lajost. Tudósítás.)

⁵¹ Kelet 1918. 3. sz. (Jelentés a Coménius páholy 1918. febr. 15-i üléséről.)

testvérekkel ... szemben valami formában bizalmatlanságát fejezné ki és mintegy nyilvánosan kifejezné, hogy velük szemben nem érzi a közösséget”.

A Balassa emlékezete szerinti válasz jellemző volt a Nagypáholy vezetőinek magatartására. Amikor ugyanis elhatárolták a szövetséget a *Világtól*, hangsúlyozva, hogy a nevezettek saját felelősségükre írták azokat a cikkeket, ugyanakkor megjegyezték, hogy ezekben semmiféle bolsevik eszme nyomát fel nem lették.⁵²

A hivatalos Magyarország urai jól látták a Martinovics páholyba tartozó Bíró Lajos és Jászi Oszkár, valamint Purjesz Lajos háborús publicisztikájának irányát. A *Világban* megjelent cikkeik alapján — tévedéseik ellenére is — a század eleji társadalmi haladás jelentős képviselőinek tarthatjuk őket.

HEVERDLE, LÁSZLÓ

Die Loge Martinovics und die Zeitung Világ (Welt)

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts war die Freimaurerloge Martinovics eine der bedeutsamen Institutionen des ungarländischen bürgerlichen Radikalismus. Die Abhandlung beschäftigt sich mit dieser Loge und mit ihrer Verbindung mit der radikalen Zeitung Világ, anhand der Schriften und der Protokolle der Loge.

⁵² Kelet 1919. 2. sz. (Balassa József beszéde a nagygyűlésen.)